

150 jaar KOG

Lezing uitgesproken door prof.dr. Frans Grijzenhout op de oprichtingsdag van het KOG, 8 juli 2008, in Huis Trompenburg te 's-Graveland

Op 15 mei j.l. mocht ik namens het KOG – en onder het waakzaam oog van de voorzitter, de vice-voorzitter en de onmisbare secretaris van het KOG – een internationaal gezelschap toespreken in een fraaie zaal in Burlington House in Londen. In Burlington House is the Society of Antiquaries of London gehuisvest, opgericht in 1707, meer dan 300 jaar geleden. Ter afsluiting van de viering van het jubileumjaar van dit oudste nog bestaande oudheidkundige genootschap in Europa presenteerden 16 vertegenwoordigers van oudheidkundige genootschappen in België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Noorwegen, Spanje, Zweden, Zwitserland, Engeland, Ierland, Schotland, Wales en natuurlijk Nederland in het kort de geschiedenis en de karaktertrekken van hun nationale genootschap. De bedoeling van de bijeenkomst was een internationaal netwerk van dit soort genootschappen te vormen. (Een verslag van deze dag en de tekst van mijn lezing aldaar is te vinden op <http://www.sal.org.uk/newsandevents/antiquariesineurope/>).

De bijeenkomst in Londen heeft me er nog eens van doordrongen dat de geschiedenis en de huidige positie van het KOG een bijzondere is. Wat ik vanmiddag wil proberen, is het profiel van het KOG in internationaal perspectief aan te scherpen, zodat we ons met elkaar nog beter bewust worden van de bijzondere kenmerken van het KOG, maar misschien ook nog beter bewust worden van de keuzes waarvoor het KOG in de komende tijd komt te staan. U kunt mijn bijdrage beschouwen als een opmaat voor het jubileumsymposium dat het KOG op 7 november aanstaande zal houden onder de titel 'Nostalgie of Noodzaak: 150 jaar Koninklijk Oudheidkundig Genootschap'.

Een aantal thema's en subthema's kwam tijdens de bijeenkomst in Londen steeds terug. Afgezien van het alomtegenwoordige probleem van het tekort aan geld wil ik de belangrijkste onderwerpen kort aanstippen:

Allereerst de vraag naar de missie, naar de bestaansreden van al dit soort genootschappen. Waarom zijn ze opgericht? Wat waren bij oprichting de belangrijkste doelstellingen? En waarom bestaan ze nog? Met uitzondering van het Engelse en het Schotse genootschap, die al in de 18^e eeuw het licht zagen, zijn bijna alle genootschappen opgericht in de negentiende eeuw, de eeuw van romantiek en geschiedenis, de eeuw van het cultureel nationalisme, de eeuw van de oudheidkunde. Wat dat betreft bevindt het KOG zich in een goede familie, zij het dat het een klein beetje een nakomertje is ten opzichte van de meestal wat oudere broers en zusters. Wat de oprichters van al die genootschappen bindt, is hun oprechte liefde en belangstelling voor het vaderlandse verleden, van oudere of jongere datum.

Een volgende vraag is die naar de zichtbaarheid van dit soort genootschappen: op welke wijze geven ze vorm aan hun missie en doelstellingen? In tegenstelling tot het KOG hebben veel genootschappen een herkenbare, min of meer representatieve vestigingsplek, een fysieke façade. Belangrijker is dat zij hun activiteiten doorgaans zichtbaar maken door publicaties, in veel gevallen in de vorm van jaarboeken die in een onafgebroken reeks sinds het ontstaan van dit soort genootschappen – dikwijls aan het begin van de negentiende eeuw – zijn verschenen. Een toegankelijke bibliotheek, lezingen en excursies dragen eveneens bij aan de zichtbaarheid van een genootschap, websites en internetpublicaties worden daarbij de laatste tijd uiteraard steeds belangrijker. Het KOG zal moeten nadenken over haar eigen mate van zichtbaarheid, over haar politiek van 'publicatie', van openbaarmaking, periodiek of niet, in geschreven vorm of anderszins. Het beheer en de openbaarmaking van bibliotheek en collecties zijn daar, als het goed is, nauw mee verbonden.

Een vraag die steeds meer centraal komt te staan voor al dit soort genootschappen is die naar de gemeenschap die het representeert. Welke gemeenschap met welke waarden wil een dergelijk genootschap anno nu vertegenwoordigen? De gedachte van een homogene nationale culturele gemeenschap met een gedeelde geschiedenis, met gedeelde idealen, laat staan een gedeelde smaak, staat in de hele westerse wereld ter discussie. Dat is voor elk zichzelf 'nationaal' noemend genootschap een geweldig probleem. Voor sommige nationale genootschappen is dat probleem nog niet zo manifest of urgent, omdat die genootschappen zich primair richten op een (grote) groep professionele leden. De Society of Antiquaries of London, bijvoorbeeld, bestaat uit 2500 professionals en semi-professionals op het gebied van archeologie en cultureel erfgoed in ruimere zin. Maar voor een genootschap als het KOG, dat zijn basis vindt in liefhebbers en vrijwilligers, speelt dat punt of gaat dat punt zeker spelen. Ik moet daarbij ook onder de aandacht brengen dat het KOG in Europees perspectief met zijn 400 à 500 leden een van de kleinste genootschappen is; dat maakt het hier boven gesignaleerde probleem alleen maar meer urgent.

In vergelijking tot vrijwel alle andere genootschappen in Europa – Londen is ook hier weer uitzonderlijk – is het KOG mijns inziens uniek in twee opzichten, namelijk zijn werkingsgebied en zijn collectie.

Ik heb mij in Londen voor het eerst goed gerealiseerd dat het Nederlandse genootschap, in afwijking van vrijwel alle andere oudheidkundig genootschappen in Europa, niet zozeer gericht was en is op 'oudheden' in de meest gebruikte zin van dat woord. In tegenstelling tot praktisch alle andere genootschappen richt het KOG zich niet op archeologische bodemvondsten, uit de klassieke oudheid of uit de middeleeuwen. Dát is het terrein waarop bijna al die andere genootschappen primair gericht zijn. Ook documenteert, bestudeert en beschermt het KOG – een enkele uitzondering in het verleden daargelaten, Arjan de Koomen heeft daarover onlangs voor u een onderhoudende lezing gehouden – geen oude gebouwen of de resten daarvan. In Nederland is dat gebied overgelaten aan onze naaste zustervereniging, de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond.

De dertien stichters van het KOG – voornamelijk in Amsterdam gevestigde literatoren, kunstenaars en kunstliefhebbers – beoogden 'de voortbrengselen van kunst en nijverheid van uit de vroegste tijden tot uit de eerste helft der achttiende eeuw' te bestuderen voor zover die betrekking hadden 'op het maatschappelijk leven, de zeden, gewoonten, gebruiken, studiën, liefhebberijen enz. onzer voorouders'. Zij waren primair geïnteresseerd in voorwerpen van kunst en nijverheid, niet als kunsthistorisch object, maar als getuige van de zeden en gewoonten van het voorgeslacht. Zij gingen ervan uit dat deze 'nationale oudheden' een opwekkend effect zouden hebben op de nationale smaak en de nationale volksgeest. De stichting van het KOG was een uiting van de groeiende zorg dat de natie niet alleen zijn kunstschat zou verliezen aan het buitenland, maar ook zijn nationale karakter, zijn 'identiteit' zou kwijtraken. De stichters trachtten te redden wat er te redden viel voor de zondvloed van de modernisering met een snelle industrialisatie aan heel Europa een ander gezicht zou geven. Waar de meeste zuster-genootschappen in Europa echter gericht waren op de documentatie en de bestudering van archeologische oudheden, richtte de belangstelling van het KOG zich voornamelijk op roerende zaken, op fraai vormgegeven gebruiksvoorwerpen uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd tot 1750 en op afbeeldingen van het zedelijk en maatschappelijk leven van die tijd.

Het tweede grote verschilpunt met de meeste andere genootschappen is dat het KOG die doelstelling trachtte na te streven door de opbouw van een eigen collectie. Anders dan de Vereniging Rembrandt, die later dit jaar zijn 125-jarig jubileum viert, streefde het KOG zijn doel niet na door bestaande musea te ondersteunen in hun aankoopbeleid, maar door zelf een collectie te vormen. In de eerste tientallen jaren van het bestaan van het KOG is door aankoop, donatie en ruil een belangwekkende verzameling opgebouwd en zijn talrijke

belangrijke objecten verworven. We moeten daarbij niet uit het oog verliezen dat de achterliggende doelstelling van de stichters was, een nationaal museum voor kunst en nijverheid op te richten, zoals dat op dat moment ook in Engeland, Frankrijk en Duitsland gebeurde. Met de opening van het Rijksmuseumgebouw in 1885 en de overbrenging van de KOG-collecties daarheen had het Genootschap zijn hoofddoelstelling in zekere zin binnen dertig jaar bereikt. Er was een verzameling gevormd van 'oudheden', sommige van nationaal belang, en die verzameling was algemeen toegankelijk gemaakt binnen een nationaal instituut voor kunst en geschiedenis. Anders dan bijna alle andere genootschappen in Europa, die dikwijls in oorsprong ook een collectie oudheden bezaten, heeft het KOG er niet voor gekozen die verzameling over te dragen aan het nationale instituut, maar volhard in een vorm van eigen beheer.

Ondertussen zijn grote gedeelten van de verzamelingen van het KOG – alle schilderijen, zilver, beeldhouwwerk, meubelen – opgenomen in het geautomatiseerde registratieprogramma van het Rijksmuseum; de conservatoren van de betreffende afdelingen zorgen ook voor deze voorwerpen. Het feit dat sommige objecten uit de collectie van het KOG zelfs in de huidige rompopstelling van het Rijksmuseum prominent figureren, mag beschouwd worden als een triomf voor het KOG, een zaak om werkelijk trots op te zijn. Juist in de plannen voor een vernieuwde opstelling van de vaste collecties van het Rijksmuseum in een mengeling van kunst en geschiedenis, kunnen tal van KOG-objecten een belangrijke rol spelen, misschien zelfs een nieuwe, blijvende bestemming vinden.

Hetzelfde geldt voor de talrijke voorwerpen die door het KOG in bruikleen zijn gegeven aan andere Nederlandse musea en archieven. Het was daarom een voortreffelijk idee van het bestuur van het KOG om in dit jubileumjaar in elke provincie van Nederland aandacht te laten besteden aan tenminste één KOG-object. Het Stadsarchief van Amsterdam, onder andere met het KOG verbonden via de Atlas Amsterdam, zal een tentoonstelling wijden aan een van de paradepaardjes van de KOG-collectie, de dagboektekeningen van Christiaan Andriessen.

Als er zo goed gezorgd wordt voor grote delen van de collectie van het KOG en als het KOG zelf geen eigen museum of tenminste een eigen vitrine heeft om zijn collecties te tonen, wat is dan de functie, wat is dan de toekomst van het KOG? En wat is de toekomst van de oudheidkunde op basis van liefhebberschap, zoals gepraktiseerd door het KOG, nu enerzijds musea, archieven en andere erfgoedinstellingen zo verregaand geprofessionaliseerd zijn en anderzijds de virtuele wereld van de elektronische media de werkelijkheid van het historisch object soms lijkt te vervangen?

De centrale vraag waarvoor het KOG zich in de komende tijd gesteld ziet, is mijns inziens niet die laatste: er is altijd en steeds opnieuw en misschien juist wel in deze tijd meer dan ooit ruimte voor en behoefte aan geschiedenis en kunst, aan authentieke objecten met een verhaal, als bron van kennis en als inspiratie voor een liefdevolle omgang met het verleden. Daarom zijn de lezingen die het KOG houdt, mijns inziens zo belangrijk, omdat ze voorwerpen uit het verleden tot leven kunnen brengen, net zoals het van belang is dat het KOG de oudheidkunde een plaats heeft gegeven in het academisch curriculum door de vestiging van een leerstoel voor 'de Nederlandse cultuurgeschiedenis, in het bijzonder de studie der objecten' aan de UvA, sinds de inrichting daarvan zo eminent bekleed door Wim Vroom, Peter Sigmond en Suzan Legêne.

Als het KOG de komende 150 jaar wil overleven zal het zich mijns inziens moeten concentreren op twee strategieën. De eerste daarvan noem ik 'oudheden voor allen': het KOG zal mijns inziens alles op alles moeten zetten voor een snelle en integrale, professionele ontsluiting van al zijn verzamelingen op objectniveau. De organisatie van maandelijkse lezingen, het onderhouden van een leerstoel en het verzorgen van bruiklenen aan anderen is prachtig, maar niet genoeg. Het KOG moet al zijn collecties openbaar maken via internet en alle andere denkbare manieren van publicatie. Ik ben me ervan bewust dat de collecties van

het KOG een reflectie zijn van een typisch 19de- en vroeg 20ste-eeuws concept van beschaving en erfgoed. Maar de ontsluiting daarvan voor het grote publiek is een minimale voorwaarde voor de legitimatie van het bestaan van het KOG.

Als het KOG die inspanning om wat voor reden dan ook niet wil of kan leveren, moet het zich mijns inziens grondig bezinnen op de noodzaak en de wenselijkheid van het bezit en het beheer van de eigen collectie. Ik realiseer me terdege dat dit een gevoelig onderwerp is en voor sommigen van u misschien zelfs de feestvreugde van vandaag een beetje zou kunnen bederven, maar overdracht van de collecties aan een of meer bestaande professionele instellingen als het Rijksmuseum en het Stadsarchief zou in dat geval serieuze overweging verdienen. De hoofddoelstelling van het KOG, 'Het bevorderen van de kennis van het verleden' kan ook nagestreefd worden zonder de lusten, maar vooral ook zonder de lasten die het eigendom en het beheer van een collectie nu eenmaal met zich mee brengen.

Als het KOG kiest voor professioneel behoud en eigen beheer van zijn collecties, zou ik het – onder het motto 'oudheden speciaal voor u' – aanraden zich nog meer te concentreren op het individuele, authentieke artefact als bron van historische kennis en inspiratie voor de tegenwoordige mens. Het KOG zal zijn ledenaantal moeten zien te vergroten – ik geloof dat het de ambitie van de voorzitter is dat te verdubbelen; maar paradoxaal genoeg geloof ik dat dat vooral zal kunnen lukken door die leden een gevoel te geven van exclusiviteit en van intieme omgang met het verleden, misschien een beetje zoals we vandaag doen. Kleine en grote bijeenkomsten met kunstbeschouwingen rond authentieke objecten, adoptieprogramma's voor en publicaties over bepaalde individuele of groepen voorwerpen, etc. Het KOG moet kleine, steeds wisselende belangstellingsgemeenschappen bouwen en laten ontstaan, kleine, levende netwerken rond bepaalde categorieën voorwerpen. Het genootschap kan daarbij fungeren als een platform, de bestaande commissies kunnen er instrumenteel in zijn. Ik bedoel daarmee allermintst te zeggen dat individuele personen of groepen uitgesloten moeten worden van de activiteiten van het KOG. In tegendeel: het gaat mij juist om de versterking van de band van de leden en grotere groepen in de maatschappij met de idealen, de kennis en de schatten van het Genootschap. Juist nu musea zich wereldwijd ontwikkelen tot professionele instituten voor het massa-toerisme en de vermaaksindustrie, kunnen kleinschalige genootschappen als dit een sleutelrol spelen als bemiddelaars tussen het individuele object en kleine groepen geïnteresseerden. Alleen op deze manier, denk ik, kunnen de oudheden van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap leven en overleven.